

Een feministisch onderzoek in politiek recht ontwikkelen: enkele richtlijnen

1. Wanneer het aankomt op het uitvoeren van feministisch onderzoek in het politieke recht, kunnen er verschillende obstakels voor ons worden opgeworpen. Politiek recht beschouwen als een theorie is al een uitdaging omdat niet alle constitutionalisten overtuigd zijn van een dergelijke stelling. Het toevoegen van een genderperspectief maakt het nog moeilijker. Toch is dit de taak die ik hier wil aanpakken, wat alleen mogelijk is met behulp van enkele theoretische en methodologische bakens en deze rode draad die mijn eigen onderzoeksvraag is: “hoe wordt de genderproblematiek vertegenwoordigd, gedocumenteerd, gekaderd en geëvalueerd door het Belgische federale parlement in zijn wetgevende functie? Als startpunt zal ik het theoretische kader - politiek recht - definiëren en proberen uit te leggen hoe een genderperspectief dit kan aanvullen (Sectie 1). Vervolgens zal ik ingaan op de onderzoeksstrategie die voortvloeit uit het gekozen theoretisch kader, namelijk de constructivistische epistemologie (Sectie 2). Tot slot licht ik verschillende kwalitatieve methoden toe die gekozen zijn om de onderzoeksvraag te beantwoorden (Sectie 3).

Sectie 1: Politiek recht als juridische theorie

2 De afgelopen jaren heeft het Belgisch constitutioneel recht, en in grote mate ook het Europese, de nadruk gelegd op constitutionele rechtspraak, waardoor de studie van politieke instellingen enerzijds en de concepten die eigen zijn aan de algemene staatsleer anderzijds grotendeels zijn verwaarloosd¹. Deze marginalisering weerspiegelt ook een diepergaande kritiek op de voorstanders van de politieke dimensie van het constitutioneel recht, die ervan beschuldigd worden zich te veel te richten op morele filosofie en abstracte vraagstukken. Zonder de mogelijkheid om hier uitvoerig in te gaan op de nuances van deze opmerkingen of de antwoorden daarop, wil ik aantonen dat het politiek recht een interessante theorie is voor iedereen die zich bezighoudt met instellingen, en des te meer wanneer dit gebeurt vanuit een genderperspectief.

De term *politiek recht* werd eerder gebruikt om "de tak van het recht aan te duiden die betrekking heeft op de politieke organisatie van de staat"², maar heeft tegenwoordig een bredere betekenis. Dit concept weerspiegelt de noodzaak om juridische en politieke wetenschappen met elkaar te verbinden³, aangezien politieke fenomenen zowel het onderwerp als de bron van het recht zijn⁴. Hier bevinden we ons op het ontologische niveau: politiek recht bepleit een juridische analyse, maar een analyse waarvan het onderwerp niet volledig kan worden losgekoppeld van het fenomeen dat het voedt⁵. Georg Jellinek vult dit aan door te stellen dat "publiekrechtelijke studies zich slechts rechtvaardigen en begrijpen in de mate waarin zij verband houden met politieke mogelijkheden. [...] Een van de essentiële kenmerken van het recht is de realiteit ervan, de effectieve toepassing ervan..."⁶. De theorie van het

¹Bijvoorbeeld, zie. A. VIALA, « Le droit constitutionnel à l'heure du tournant arrêtié. Questions de méthode », *RDP*, 2016, no 4, p. 113 ; É. THIERS, « Ontologie du droit parlementaire », in ROZENBERG O. et THIERS É. (dir.), *Traité d'études parlementaires*, Bruxelles, Bruylant, 2018, 166-167.

² Dit citaat en alle volgende zijn door mij vertaald ; J.-L. MESTRE, « Les emplois initiaux de l'expression « droit constitutionnel » », *Revue française de droit constitutionnel*, 2003, 452.

³ J. WALDRON, *Political political theory*, Cambridge, Harvard University Press, 2016, 12.

⁴ P. AVRIL, « Une « survivance » : le droit constitutionnel non écrit ? », in *Droit et politique à la croisée des cultures : Mélanges Philippe Ardant*, Paris : LGDJ, 1999, 4.

⁵ E. KOHLHAUER, *Le droit politique comme théorie constitutionnelle. Proposition de systématisation.*, thèse dact., Université de Montpellier, 2019, 28.

⁶ G. JELLINEK, *L'État moderne et son droit* (1911), réimp. éd. Panthéon-Assas, 2005, tome I, 22-23.

politiek recht wordt gekenmerkt door een diversiteit aan benaderingen, afhankelijk van de juridische context (Frans, Duits en Angelsaksisch), maar ook afhankelijk van de auteurs. Armel Le Divellec identificeert echter gemeenschappelijke kenmerken die het mogelijk maken om politiek recht als theorie te definiëren. De eerste is de relatie tussen werkelijkheid en rechtsnormen. Met andere woorden, de iuspolitistische benadering is gebaseerd op het feit dat recht niet alleen door recht kan worden verklaard, maar ook door feiten. Ten tweede moet er bijzondere aandacht worden besteed aan het overstijgen van de formele rechtsnormen, die moeten worden opgevat als een constructie (zie hieronder). Het is daarom noodzakelijk om de institutionele interactie te bestuderen die deze rechtsnormen vormgeeft, hun productieproces en hun feitelijke toepassing (in welke gevallen wordt de norm omzeild, ondersteund, aangevuld, etc.)⁷.

3. Genderstudies zijn van oudsher geworteld in een interdisciplinaire benadering⁸. Mia Liinason legt uit dat in feministisch onderzoek de keuze voor interdisciplinariteit gerechtvaardigd is om epistemologische, politieke en praktische redenen⁹. Het is inderdaad een politieke keuze, omdat het de manier waarop onderzoek kan worden uitgevoerd op zijn kop zet: in plaats van te streven naar het vergaren van kennis op een disciplinair gebied, proberen feministen een verandering teweeg te brengen in perspectieven of praktijken, of zelfs een maatschappelijke transformatie. Om praktische redenen hebben feministische onderzoekers een breed net moeten uitwerpen om mensen te vinden met wie ze kunnen samenwerken, over alle disciplines heen. Tot slot, vanuit epistemologisch oogpunt, gebruikt feministisch onderzoek gender niet alleen als studieobject maar ook als analysekader. Gender wordt verkozen als uitgangspunt voor onderzoeksontwerp boven een ander object uit een bepaalde discipline (literatuur, geschiedenis, enz.). In de context van mijn onderzoek zorgt gender voor een meer interdisciplinaire lezing van de instelling van het Parlement en hoe het functioneert, waardoor de beperkingen die zouden kunnen voortvloeien uit een uitsluitend juridische, sociologische of politieke benadering worden overwonnen.

4. Interdisciplinariteit is daarom een belangrijk kenmerk van zowel politieke rechtstheorie als genderstudies, wat het niet alleen gemakkelijk maakt om ze met elkaar in verband te brengen, maar ook relevant. Deze soorten onderzoek hebben namelijk vergelijkbare doelstellingen, namelijk het blootleggen van mechanismen en logica's die niet zichtbaar zijn, in dit geval door een ongeïnformeerde lezing van het recht. Samen maken ze het mogelijk om de gezichtspunten te vermenigvuldigen en zo betere empirische kennis en instrumenten te verschaffen voor een kritische analyse van complexe verschijnselen die nog niet (of onvoldoende) door genderlensen worden bekeken¹⁰. Dit is geen nieuwe benadering, aangezien de instituties en concepten die het grondwettelijk recht doorkruisen vanuit een politicologische invalshoek al door een genderlens zijn bekeken in verschillende stromingen zoals het feministisch institutionalisme (dat ik in dit onderzoek toepas, zie hieronder) en het

⁷ A LE DIVELLEC, « Le droit constitutionnel est-il un droit politique ? », *Les Cahiers Portalis*, 2019, N° 6(1), 101-103.

⁸ K. WOODWARD AND S. WOODWARD, "Gender studies and interdisciplinarity.", *Palgrave Commun* **1**, 2015; D. RICHARDSON and V. ROBINSON, *Introducing gender and women's studies*, Palgrave Macmillan, New-York, 5th ed, 2020, 42 *et seq.*

⁹ M. LIINASON, « Why Interdisciplinarity ? Interdisciplinarity and Women's/Gender Studies in Europe », *Theories and Methodologies in Postgraduate Feminist Research. Researching differently*, R. BUIKEMA, G. GRIFFIN AND N. LYKKE (ed.), Taylor & Francis, New-York, 2011, 156.

¹⁰ L. BERENI, S. CHAUVIN, A. JAUNAIT et A. REVILLARD, *Introduction aux études sur le genre*, 3e édition, Paris, De Boeck Supérieur, 2020.

staatsfeminisme¹¹. Vanuit een juridisch perspectief blijft politiek recht een relevant terrein voor feministische juristen. Wat betreft de relatie tussen Belgisch publiekrecht en gender, zowel theoretisch als empirisch, is tot nu toe enkel de kwestie van quota, zowel op de kieslijsten als in de uitvoerende organen, relatief uitgebreid behandeld¹². Dit betreft echter een beschrijvende benadering van vertegenwoordiging, die ik wil overstijgen, en die verre van de rijkdom van studies in andere disciplines weerspiegelt over onderwerpen zoals de impact van feministische bewegingen op staatsacties¹³, de eigen logica van de werking van publieke gelijkheidsinstellingen¹⁴, het ontstaan van gendergevoelige parlementen¹⁵ of de hernieuwde invulling van het concept van vertegenwoordiging vanuit een feministisch perspectief¹⁶.

Een onderzoek voorstellen dat een genderperspectief combineert met politiek recht maakt het mogelijk om te begrijpen hoe vertegenwoordiging en informatie over genderkwesties worden benaderd. Zoals treffend werd gesteld: "men moet de zwarte doos van de productie van de juridische norm binnengaan, zoals deze zich voordoet op het kruispunt van recht, sociaal en politiek"¹⁷.

Sectie 2: Een afgestemde onderzoeksstrategie

5. Om feministisch onderzoek te doen op het gebied van politiek recht, is het noodzakelijk om een onderzoeksstrategie te bedenken die is afgestemd op deze twee studiegebieden. Zoals de sociologe Isabelle Clair opmerkt, "kunnen we dus voorstellen dat een methodologie als feministisch kan worden bestempeld, los van elke andere discussie over de verschillende feministische manieren om seks, gender en seksualiteit op te vatten, als en alleen als : 1) ze het samen denken van theorie en methode bevordert [...]"¹⁸. Dit impliceert dat het hele onderzoeksproces op een feministische manier wordt benaderd, van de probleemoriëntatie tot de methoden die op het terrein worden toegepast en de bepaling van de

¹¹ Een beweging die "verwijst naar empirisch en theoretisch werk dat zich bezighoudt met openbare instellingen die verantwoordelijk zijn voor vrouwenrechten en gendergelijkheid, de interactie van feministische bewegingen met de staat en de rol van deze verschillende actoren in de verspreiding van 'vrouwen'-eisen en de mainstreaming van gender binnen de publieke actie", S. STOFFEL, "Le féminisme d'État : une notion polysémique au service de la représentation politique", *Revue française de science politique*, 2009, vol. 59, no. 2, 359-365.

¹² A.-E. BOURGAUX, « La parité en politique, phénix de la démocratie belge », *Droits des femmes*, D. BERNARD (dir.), 1ère édition, Bruxelles, Larcier, 2020 ; C. NENNEN, « L'article 11bis de la Constitution ou la traduction d'une préférence abstraite du constituant en faveur de l'égalité entre les hommes et les femmes. Analyses des actions positives favorisant une présence équilibrée d'hommes et de femmes dans les collèges communaux », *Administration publique*, Vol. 1, n°4, 2019 ; J. PIERET, « La Constitution a-t-elle un sexe ? », *Droits des femmes*, D. BERNARD (dir.), 1ère édition, Bruxelles, Larcier, 2020 ; P. POPELIER, "Electorale genderquota: een grondwettelijk perspectief", in BREMS, E, CANNOOT, P. ET STEVENS L. (eds.), *Recht & Gender in België. 10 jaar later*, Brugge, Die Keure, 2021 ; S. VAN DER DUSSEN, « La représentation des femmes en politique (1994-2013) », *Courrier hebdomadaire du CRISP*, vol. 2199-2200, no. 34-35, 2013.

¹³ D. MC BRIDE STETSON en A. MAZUR, *Comparative State Feminism*, Londres, Sage, 1995.

¹⁴ L. BERENI, L. et A. REVILLARD, « Des quotas à la parité : « féminisme d'État » et représentation politique (1974-2007) », *Genèses*, 67, 2007.

¹⁵ S. PALMIERI, "Feminist Institutionalism and Gender-sensitive Parliaments: Relating Theory and Practice", in M. SAWER et K. BAKER (ed.), *Gender Innovation in Political Science. New Norms. New Knowledge*, London, Palgrave Macmillan, 2019.

¹⁶ K. CELIS en S. CHILDS, *Feminist democratic representation*, Oxford, Oxford University Press, 2020.

¹⁷ E. LÉPINARD, « Faire la loi, faire le genre : conflits d'interprétations juridiques sur la parité », *Droit et société*, vol. 62, no. 1, 2006.

¹⁸ I. CLAIR, « Faire du terrain en féministe », *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2016, N° 213(3).

hypothesen¹⁹.

Concreet moeten we eerst de ontologie, epistemologie en methodologie identificeren die de kern vormen van dit onderzoek. Hoewel deze voorwaarde in de rechtswetenschappen zelden wordt uitgesproken²⁰, is ze niet minder belangrijk om de keuzes van de onderzoeker begrijpen, keuzes die noodzakelijkerwijs zowel het onderzoeksproces als de resultaten beïnvloeden. Dit betekent op zijn minst dat er al onderscheid moet worden gemaakt tussen deze drie begrippen.

6. Het eerste, de ontologie, verwijst naar het eigenlijke onderzoeksobject en, in de context van juridisch onderzoek, naar de definitie van recht als zodanig, los van de kennis van het recht²¹. Hoewel de abstracte vraag naar het "zijn van het recht" veel stof heeft doen opwaaien in de rechtsfilosofie, lijkt het mij noodzakelijk om de ontologie terug te brengen naar haar filosofische oorsprong. Zonder deze benadering wordt juridisch onderzoek gereduceerd tot het ontwikkelen van een metafysica²². Ik beperk me hier tot wat eerder werd uitgewerkt over politiek recht, wat reeds enkele ontologische sleutels biedt (zie Sectie 1). Voor de rest, en hoewel juridisch onderzoek niet onafhankelijk kan zijn van alle metafysica, ontwikkel ik hier geen eigen metafysica of definitie van recht, maar is mijn analyse gebaseerd op wat door anderen is ontwikkeld²³. Het is ook nodig om de betekenis van de term gender binnen het onderzoek te verduidelijken, omdat deze term niet altijd op hetzelfde slaat, afhankelijk van de periode of context. Zo werd het gebruik ervan in Frankrijk jarenlang bekritiseerd omdat het de asymmetrie en machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen zou uitvlakken en een misleidende tweedeling tussen gender (sociaal) en seks (biologisch) zou versterken²⁴. Deze noodzaak wordt nog versterkt wanneer we ons realiseren dat sommige onderzoeksmaterialen of bepaalde actrices de termen seks en gender als synoniem gebruiken, of niet, bijvoorbeeld. In feministisch juridisch onderzoek kunnen we dus vaststellen dat de wetgever het onderscheid niet altijd maakt, wat tot verwarring kan leiden. In de context van dit onderzoek wil ik de term gender in de breedste zin van het woord gebruiken, rekening houdend met zowel de materiële als de symbolische dimensie ervan²⁵.

7. Het tweede, de epistemologie, verwijst naar "de constructie van een onderzoeksobject zonder enige aanspraak te maken op een exacte overeenstemming met het recht zoals het ontologisch wordt begrepen."²⁶ Het betreft een theorie van kennis²⁷. Albane Geslin definieert epistemologie als "een analytische en kritische reflectie op de ontwikkeling van wetenschappelijke juridische kennis en de modaliteiten van rechtvaardiging en validatie van deze kennis."²⁸

¹⁹ S. HARDING, "Rethinking standpoint epistemology. What is 'strong objectivity'?", in L. ALCOFF ET E. POTTER (éds), *Feminist Epistemologies*, New York, Routledge, 1993, 73.

²⁰ X. MAGNON, « Pour un moment épistémologique du droit – constitutionnel – », *Annuaire international de justice constitutionnelle*, 31-2015, 2016, 14.

²¹ F. COLONNA D'ISTRIA, « La possibilité d'une objectivité interne dans la connaissance du droit », *Revue interdisciplinaire d'études juridiques*, 2007, Volume 59(2), 113.

²² F. ROUVIÈRE, « Qu'est-ce qu'une recherche juridique ? », *L'évaluation de la recherche en droit: enjeux et méthodes*, A. FLÜCKIGER et T. TANQUEREL (ed.), Feb 2015, Genève, Suisse.

²³ *Ibid.*, 133.

²⁴ L. BERENI, S. CHAUVIN, A. JAUNAIT et A. REVILLARD, *o. c.*, 12.

²⁵ M. CERVILLE et I. CLAIR, « Lire entre les lignes : le féminisme matérialiste face au féministe poststructuraliste », *Comment s'en sortir*, 4, 2017.

²⁶ F. COLONNA D'ISTRIA, *op. cit.*, 113.

²⁷ F. ROUVIÈRE, *op. cit.*, 133.

²⁸ A. GESLIN, « L'importance de l'épistémologie pour la recherche en droit », *La recherche juridique vue par ses propres acteurs*, B. SERGUES (dir.), Presses de l'Université Toulouse 1 Capitole, LGDJ, 2016, 9.

In juridisch onderzoek bestaan er verschillende epistemologische stromingen²⁹, waaronder de klassieke tegenstelling tussen jusnaturalistische en juspositivistische perspectieven³⁰. Lange tijd werden deze twee posities beschouwd als de enige mogelijke benaderingen, die bovendien tegenstrijdig en wederzijds exclusief zouden zijn. De voorstanders van het natuurrecht stellen, vanuit epistemologisch standpunt, “dat rechtsverschijnselen in overeenstemming moeten zijn met rechtstheorieën die a priori hun aard bepalen. De formulering van deze theorieën wordt geanalyseerd als een activiteit van kennis van de oorsprong van het fenomeen, en het bereiken van deze kennis wordt verondersteld haalbaar te zijn”³¹. Voor de aanhangers van het rechtspositivisme daarentegen “wordt de studie van juridische fenomenen gereduceerd tot het onderzoek van normatieve feiten, d.w.z. de analyse van handelingen die de verschillende voorschriften toepassen die in een bepaald rechtssysteem van kracht zijn. In deze context worden juridische theorieën gelijkgesteld aan speculaties die geen invloed hebben op de juridische werkelijkheid”³². Het is belangrijk op te merken dat beide stromingen sinds hun theoretisering evoluties hebben doorgemaakt³³³⁴. Daarnaast is het dualisme overwonnen en hebben zich andere epistemologische benaderingen ontwikkeld. Arthur Kaufmann somt onder meer de marxistische rechtstheorie, de fenomenologische rechtstheorie en de analytische rechtsfilosofie op³⁵. Deze lijst is niet uitputtend, en afhankelijk van de context, tijdperken en auteurs kunnen de benamingen en inhoud van bepaalde stromingen variëren. Het feit dat juristen zelden expliciet de epistemologie identificeren waarmee zij hun werk verbinden, maakt het bovendien moeilijk om de bestaande stromingen duidelijk in kaart te brengen.

8 Deze studie wordt verankerd in het constructivisme. Deze stroming wordt beïnvloed door denkers zoals Habermas, Foucault en Luhmann³⁶ en heeft ook meer specifieke ontwikkelingen doorgemaakt, zoals in het werk van Cyril Sintez³⁷. Volgens Bryman “stelt deze stroming dat sociale fenomenen en hun interpretaties voortdurend worden gecreëerd door sociale actoren. Dit impliceert dat sociale fenomenen niet alleen worden voortgebracht door sociale interacties, maar voortdurend ge(her)geconstrueerd worden.”³⁸ De definitie en inhoud van het constructivisme zijn echter niet vastomlijnd. Om verwarring of misverstanden te voorkomen, pas ik in mijn onderzoek het constructivisme toe zoals het wordt gedefinieerd en uitgewerkt door Elsa Kohlhauer in haar proefschrift *Le droit politique comme théorie constitutionnelle. Proposition de systématisation*. Zij toont aan dat deze epistemologische stroming het best aansluit bij het politiek recht en werkt daarvoor verschillende criteria uit, waarvan ik er drie benadruk.

9. Het eerste criterium is de institutionele benadering. “De instelling verschijnt als een structurerend concept in het denken over politiek recht, waarmee de bestudeerde realiteit

²⁹ F. OST et M. VAN DE KERCHOVE, *De la pyramide au réseau ? Pour une théorie dialectique du droit*, Publications des Facultés universitaires de Saint-Louis, 2002.

³⁰ R. RICCI, “Le statut épistémologique des théories juridiques”, *Droit et Société*, n° 50, 2002.

³¹ *Ibid.*, 153.

³² *Ibid.*, 153.

³³ P. BRUNET, « Noberto Bobbio et le positivisme juridique », *Analisi & Diritto*, P. COMANDUCCI et R. GUASTINI (ed.), 2005, 159.

³⁴ D. LOCHAK, « Penser les droits catégoriels dans leur rapport à l’universalité », *La revue des droits de l’homme*, 3/2013.

³⁵ A. KAUFMANN, « Par-delà le droit naturel et le positivisme juridique vers l’herméneutique juridique », *Revue interdisciplinaire d’études juridiques*, vol. 82 (1), 2019, 62-63.

³⁶ G. TEUBNER, « How the law thinks: Toward a constructivist epistemology of law », *Selforganization. Sociology of the Sciences*, W. KROHN, G. KÜPPERS et H. NOWOTNY (ed), vol. 14, Springer, Dordrecht, 1990, 88.

³⁷ C. SINTEZ, *Le droit construit. Penser le droit par le constructivisme*, Dalloz, Paris, 2022.

³⁸ T. CLARK et al, *Bryman’s Social Research Methods*, 6e éd., Oxford University Press, Oxford, 2021, 28.

wordt gereconstrueerd.³⁹ Door het institutionalisme dat zij aannemen, integreren juspolitisten een constructivistische epistemologie waarin "kennis niet iets is dat ontdekt moet worden, maar iets dat geconstrueerd moet worden."⁴⁰ Institutionele denkers beschouwen instellingen als structuren die het gedrag van verschillende actoren sturen door hen formele schema's te bieden die uiteindelijk in praktijken worden omgezet (al dan niet geïnternaliseerd). Daarnaast bieden instellingen actoren normatieve en cognitieve kaders die hen in staat stellen sociale fenomenen te interpreteren en keuzes te formuleren⁴¹. Deze institutionele benadering maakt het mogelijk om recht te beschouwen als een constructie. Wanneer dit wordt aangevuld met een genderperspectief, biedt het ook een verfijndere kijk op het recht en de instellingen. Het feministisch institutionalisme, ontwikkeld eind 20e eeuw door politicologen zoals J. Lovenduski⁴² en L. Chappell⁴³, wordt vaak toegepast in onderzoeken naar de werking van politieke en publieke instellingen⁴⁴. Deze benadering maakt het mogelijk te onderzoeken "hoe gendernormen opereren binnen instellingen en hoe institutionele processen gendergerelateerde machtsdynamieken construeren en in stand houden, met bijzondere aandacht voor hoe de formele en informele regels die politieke instellingen ondersteunen, gegenderd zijn in termen van processen en uitkomsten."⁴⁵ Door deze epistemologische en institutionele benadering te combineren met een genderperspectief, biedt het onderzoek een nieuwe dimensie om de machtsdynamiek en de rol van gender in juridische en politieke instellingen te begrijpen.

10. Tweede criterium, het constructivisme wordt opgebouwd in tegenstelling tot het methodologisch empirisme, een kenmerk dat gewoonlijk wordt geassocieerd met het juridische positivisme⁴⁶. Ver van het afwijzen van empirische methoden (wat ik zal bespreken in sectie 3), verwerpt het constructivisme de bewering dat doctrinair werk bestaat uit het neutraal en objectief beschrijven van het recht. Het streven naar axiologische neutraliteit impliceert dat de onderzoeker zich "onthoudt van haar subjectiviteit" en "van de politieke werkelijkheid."⁴⁷ In tegenstelling tot wat de meest orthodoxe positivisten beweren, is een dergelijke onderneming van scheiding noch mogelijk, noch werkelijk wenselijk⁴⁸. Toch betekent deze afwijzing niet dat onderzoek binnen een constructivistische benadering zonder enige kritiek alle vooroordelen en standpunten accepteert. De aanpak wil wetenschappelijk zijn. Daartoe schrijft Armel Le Divellec dat "absolute politieke of axiologische neutraliteit in feite een moeilijke, zo niet onmogelijke positie is om in te nemen. Voor iedereen. Maar de

³⁹ E. KOHLHAUER, *op. cit.*, 424.

⁴⁰ C. SINTEZ, *Le constructivisme juridique. Essai sur l'épistémologie des juristes, t. 1. Les origines romaines*, Paris : Mare & Martin, coll. Libre Droit, 2014, 21.

⁴¹ L. LARTIGOT-HERVIER, « Néo-institutionnalisme sociologique », in L. BOUSSAGUET, S. JACQUOT et P. RAVINET (dir.), *Dictionnaire des politiques publiques*, 5e éd., Presses de Sciences Po, Paris, 390-391.

⁴² J. LOVENDUSKI, "Gendering Research in political science", *Annual Review of Political Science*, 1998, vol. 1.

⁴³ L. CHAPPELL, "Comparing Political Institutions: Revealing the Gendered "Logic of Appropriateness." , *Politics & Gender*. 2006; 2(2).

⁴⁴ M. J. ADAMS et M. SMREK, "Making Institutions and Context Count: How Useful Is Feminist Institutionalism in Explaining Male Dominance in Politics?", *Politics & Gender*, 2018, 14, 271 – 276 ; E. EVANS et M. KENNY, "Doing Politics Differently? Applying a Feminist Institutional Lens to the UK's Women's Equality Party", *Politics & Gender*, 2020, 16(1).

⁴⁵ J. CURTIN, "Feminist Innovations and New Institutionalism", in Sawyer, M. et Baker, K. (ed.), *Gender Innovation in Political Science. New Norms. New Knowledge*, London, Palgrave Macmillan, 2019., 116-117.

⁴⁶ X. MAGNON et A. VIDAL-NAQUET, « Le droit constitutionnel est-il un droit politique ? », *Les cahiers Portalis* n° 6, 2018, 12.

⁴⁷ P. RAYNAL, *De la fiction constituante. Contribution à la théorie du droit politique*, thèse dact., Paris Panthéon-Assas, 2014, 164 -165.

⁴⁸ E. KOHLHAUER, *op. cit.*, 431.

kwestie van het politiek recht is (of zou) vandaag de dag volledig onafhankelijk van politieke standpunten (moeten zijn), om zoveel mogelijk te streven naar een authentiek wetenschappelijke discours.”⁴⁹ Xavier Magnon legt op zijn beurt uit dat “men duidelijk moet kunnen aangeven wat men doet en hoe men dat doet om een wetenschappelijke dialoog te kunnen voeren, zowel met leden van de eigen wetenschappelijke gemeenschap als met andere disciplines. Het formuleren van een conceptueel analysekader is een essentiële voorwaarde voor wetenschappelijke discussie.”⁵⁰

Deze kwestie is ver van onbekend bij feministische onderzoekers in de sociale wetenschappen, aangezien zij dit punt ook uitgebreid hebben besproken en sinds de jaren '70 een hele literatuur hebben ontwikkeld over de kwestie van reflexiviteit, ook wel de epistemologie van het standpunt genoemd⁵¹. Eléonore Lépinard en Marylène Lieber stellen zelfs dat “alle epistemologieën van gezichtspunten een constructivistische visie op kennis en wetenschap delen”.⁵² Deze epistemologie van het standpunt is gebaseerd op twee fundamentele elementen: alle kennis wordt sociaal gesitueerd geproduceerd, en er bestaat een veelheid aan gesitueerde kennis⁵³. Dit concept is vervolgens op verschillende manieren uitgewerkt door feministische onderzoekers, afhankelijk van hun domein en ontologie⁵⁴. Onder deze uitwerkingen heeft zich de epistemologie ontwikkeld die Fatma Cingi Kocadost aanduidt als intersectionele positionering⁵⁵. Deze positionering neem ik over in dit onderzoek. Zoals Simra Bilge⁵⁶ voor haar beschouwt Fatma Cingi Kocadost intersectionaliteit als een dynamisch en open concept dat feministische kennis laat ontstaan vanuit de collectieve positionering van vrouwen als kennende subjecten⁵⁷. Dit impliceert ook methodologische overwegingen, die ik in de volgende sectie zal bespreken. Voor de rest verwijs ik naar het hoofdstuk van het werk dat specifiek deze kwestie behandelt.

Als de constructivistische epistemologie dus descriptivisme afwijst, d.w.z. een epistemologie die tot doel heeft “een stuk objectieve werkelijkheid” te beschrijven en verklaren⁵⁸, neemt zij bijgevolg een rechtvaardigende positie in ten aanzien van het recht. “Rechtvaardigend is het doctrinair discours van het politiek recht allereerst in die zin dat het het recht in de politieke en sociale werkelijkheid van zijn totstandkoming en toepassing plaatst. In plaats van een recht te construeren vanuit het uitgangspunt van autonomie, benadrukt het integendeel de contingentie ervan en probeert het dit begrijpelijker te maken door het in zijn context te rechtvaardigen.”⁵⁹ “Kortom, constitutioneel recht is gebaseerd op politieke principes die het

⁴⁹ A. LE DIVELLEC, *op. cit.*, 97.

⁵⁰ X. MAGNON, « Pour un moment épistémologique... », *op. cit.*, p. 15.

⁵¹ E. LÉPINARD et M. LIEBER, « Ruptures épistémologiques et nouveaux savoirs », *Les théories en études de genre*, La Découverte, Paris, 2020.

⁵² *Ibid.*, 35.

⁵³ S. HEKMAN, « Truth and Method : Feminist standpoint theory revisited », *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1997, vol. 22, n° 2.

⁵⁴ E. LÉPINARD EN M. LIEBER, *op. cit.*.

⁵⁵ De auteur kiest ervoor om de term "positionering" te gebruiken in plaats van "standpunt", zoals voorgesteld door Sarah Bracke en Maria Puig de la Bellacasa (2013) in de Franse vertaling van hun artikel. De auteurs benadrukken dat de term "positionering" beter het "politieke", actieve en geconstrueerde karakter van het standpunt uitdrukt, terwijl "standpunt" of "perspectief" het risico lopen deze betekenis te verwateren in relativisme.

⁵⁶ S. BILGE, « Le blanchiment de l'intersectionnalité », *Recherches féministes*, 28 (2), 2015, 15.

⁵⁷ F. CINGI KOCADOST, “Le positionnement intersectionnel comme pratique de recherche : faire avec les dynamiques de pouvoir entre femmes », *Les cahiers du CREDEF*, 21/2017, 22-23

⁵⁸ J. LE MOIGNE, « Statut, méthode et organisation des épistémologies positivistes et réalistes », *Les Épistémologies constructivistes*, Presses Universitaires de France, Paris, 2021, 18.

⁵⁹ E. KOHLHAUER, *op. cit.*, 483.

conditioneren; verantwoording afleggen over deze principes maakt het mogelijk om uit te leggen wat recht is en daarmee te onthullen wat het rechtvaardigt.”⁶⁰ Het is belangrijk om hier te verduidelijken dat een verklarend doctrinair discours altijd, in zekere mate althans, rechtvaardigend is. Het is echter geen voorschrijvend discours. Het kiezen van rechtvaardiging als middenweg betekent het ondersteunen van het idee dat het niet mogelijk is een neutraal en objectief discours over het recht te houden, zonder te vervallen in een discours dat aanbevelingen doet of enige moraal oplegt. Dit is kenmerkend voor het constructivisme, omdat “door de rechtvaardigende neiging van het doctrinaire discours te accepteren, het politiek recht erkent dat het bijdraagt aan de creatie van het recht.”⁶¹ Deze rechtvaardigende positie kan de auteurs binnen deze stroming ook ertoe brengen een kritischere houding aan te nemen ten opzichte van hun onderzoeksobject, wat opnieuw een brug slaat naar kritische theorieën zoals feministische theorieën en/of kritische rassentheorieën.

11. Derde criterium, de constructivistische benadering leidt tot de integratie van het object zelf (hier het politiek recht) in de ontwikkeling van de kennisleer, wat betekent dat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen juridische begrippen en doctrinaire concepten.

In dit opzicht is de kwestie van vertegenwoordiging, die centraal staat in dit onderzoek, een paradigmatisch voorbeeld. Het is niet altijd gemakkelijk om het juridische mechanisme te onderscheiden van het doctrinaire concept, of om te begrijpen hoe het eerste is gebaseerd op het laatste⁶². In het algemeen, zoals Olivier Beaud benadrukt, worden de verschillende concepten in het politiek recht zowel geproduceerd door de verschillende autoriteiten, *sensu lato*, als door de doctrine⁶³. De feministisch institutionele lezing vult dit perspectief aan door aan te nemen dat deze concepten ook worden geproduceerd door verschillende niet-institutionele actoren (verenigingen, vakbonden, burgers...) ⁶⁴. “Juridische kennis vormt altijd een interventie in het recht, een manier om het juridische ervaringsveld te reconstrueren die onvermijdelijk vertrekt vanuit een impliciet of expliciet vooraf bepaald conceptueel schema; zo worden selectieve en partiële lezingen van juridisch materiaal uitgevoerd, met behulp van lenzen die op een bepaalde manier kleuren wat men observeert.”⁶⁵ Het constructivisme ontwikkelt zich vervolgens via concepten, omdat wordt aangenomen dat “een wetenschappelijk object een rationele synthese veronderstelt van de op zichzelf ongrijpbare diversiteit van empirisch gegevens.”⁶⁶ Deze conceptualistische benadering sluit aan bij een feministisch perspectief, aangezien feministisch onderzoek heeft geleid tot de productie van meerdere concepten en het herlezen van bestaande concepten door een genderbril. De mobilisatie van deze concepten is een belangrijk onderdeel van de feministische benadering,

⁶⁰ *Ibid.*, 484.

⁶¹ *Ibid.*, 487.

⁶² Voor meer informatie over deze kwestie, zie: N. URBINATI et M. E. WARREN, « The concept of representation in contemporary democratic theory », *Annual Review of Political Science*, 2008, 11.

⁶³ « La doctrine participe elle-même à la création et à la modification des concepts qu’elle étudie », O. BEAUD, « Nationalisations et souveraineté de l’État », *Histoire@Politique. Politique, culture, société*, n° 24, 2014, ik benadruk: online beschikbaar : https://www.histoire-politique.fr/documents/24/dossier/pdf/HP24_Dossier_Olivier_Beaud_def.pdf.

⁶⁴ S. CHILDS et M. KROOK, “Analysing women’s substantive representation: from critical mass to critical actors”, *Government and Opposition*, 44 (2), 2009.

⁶⁵ V. VILLA, « La science juridique entre descriptivisme et constructivisme », in P. Amselek (dir.), *Théorie du droit et science*, Paris : PUF, coll. Léviathan, 1994, 290

⁶⁶ O. JOUANJAN, *Une histoire de la pensée juridique en Allemagne (1800-1918)*, Paris : PUF, coll. Léviathan, 2005, 303.

omdat ze een beter begrip van de werkelijkheid opleveren.⁶⁷

Deze conceptuele benadering zou het risico kunnen inhouden dat deze concepten worden beschouwd als universeel en los van de sociale, historische, politieke... context waarvan zij afkomstig zijn. Dit vereist waakzaamheid van juristen die een constructivistische benadering aannemen, omdat een dergelijk universalisme in strijd is met het relativisme dat zij onderschrijven. Daartoe moeten zij deze concepten toetsen aan de politieke werkelijkheid (of ten minste aan de politieke werkelijkheid die de onderzoeker kan waarnemen). Dit zorgt ervoor dat deze juridische concepten functioneel of operationaliseerbaar zijn⁶⁸, dat wil zeggen dat ze kunnen worden gekoppeld aan instellingen, organen of procedureregels⁶⁹. Het is ook noodzakelijk om deze concepten substantieel te maken door rekening te houden met de essentiële dimensies (psychologische, sociale, politieke) van het juridische fenomeen⁷⁰ zonder het te essentialiseren.

12. Gezien deze verschillende criteria biedt de constructivistische epistemologie zoals wij die begrijpen een relevant kader voor het uitvoeren van onderzoek in het politiek recht met een institutionele en genderdimensie. Er moeten echter twee beperkingen worden opgemerkt. Enerzijds wordt de constructivistische epistemologie zoals ontwikkeld door Elsa Kohlhauser en zoals wij die hebben overgenomen, voornamelijk in oppositie tot klassiekere epistemologieën opgebouwd. Als de tegenstelling met het juridische positivisme duidelijk uit de vorige lijnen naar voren komt, is het belangrijk op te merken dat deze tegenstelling evenzeer van toepassing is op de natuurrechtelijke epistemologie. Dit impliceert op zijn minst dat men al goed op de hoogte is van de afbakening van deze twee klassieke epistemologieën, wat het momenteel moeilijk maakt om een autonome constructivistische benadering te ontwikkelen. Toch is dit wat volgens mij zou moeten worden nagestreefd als men het juridische onderzoek wil verrijken. Anderzijds heb ik hierboven slechts drie criteria opgenomen, die naar mijn mening de constructivistische epistemologie het beste samenvatten. De auteur van wie ik ze overneem, ontwikkelt echter andere criteria, en nuanceert en verduidelijkt deze op verschillende manieren. Wat mogelijk is in een doctoraat met een voornamelijk filosofische dimensie, is dat niet wanneer men een onderzoek van kleinere omvang uitvoert en/of een proefschrift dat bovendien andere doelstellingen omvat. Het identificeren van de belangrijkste criteria die ons in staat stellen ons te verankeren in een epistemologie is noodzakelijk om de eerder genoemde redenen (transparantie, wetenschappelijkheid...). Dit is echter slechts het beginpunt van het eigenlijke onderzoek. Het is noodzakelijk dit kader te toetsen aan de onderzoeksvraag, de onderzoekscontext en de resultaten in bredere zin. Dit is ook waar de feministische institutionele dimensie ons toe uitnodigt.

Sectie 3: Onderzoeksmethodologie

13. De methoden die tijdens een onderzoek kunnen worden toegepast, zijn talrijk. In principe is er geen tegenindicatie voor het gebruik ervan, en onderzoekers kunnen deze naar

⁶⁷ Een typisch voorbeeld is het begrip care, dat verwijst naar een reeks theoretische benaderingen die zich richten op praktijken die sociaal aan vrouwen zijn toegewezen omdat ze bestaan uit het zorgen voor afhankelijke mensen, en die op basis van deze praktijken het concept van het individu, moraliteit en politiek heroverwegen.

⁶⁸ O. JOUANJAN, « Préface. Georg Jellinek ou le juriste philosophe », in G. JELLINEK, *L'État moderne et son droit. Première partie. Théorie générale de l'État*, trad. G. Fardis, Paris : Éd. Panthéon-Assas, coll. Les Introuvables, 2005, 53.

⁶⁹ A. LE DIVELLE, *Le gouvernement parlementaire en Allemagne : contribution à une théorie générale*, Paris : LGDJ, coll. Bibliothèque constitutionnelle et de science politique, 2004, 3

⁷⁰ J.-M. DENQUIN, « Repenser le droit constitutionnel », *Droits* n° 32, 2000, 5.

eigen inzicht toepassen, combineren of gedeeltelijk inzetten. Er wordt echter traditioneel een onderscheid gemaakt tussen kwalitatieve en kwantitatieve methoden: kwalitatieve observaties identificeren de aanwezigheid of afwezigheid van iets, terwijl kwantitatieve observaties de mate van aanwezigheid van een bepaalde eigenschap meten⁷¹. Over het algemeen wordt aangenomen dat kwantitatieve methoden gebaseerd zijn op cijfermatige/statistische gegevens, terwijl kwalitatieve methoden gebruik maken van tekstuele gegevens, observaties, interviews, enzovoort. Tevens wordt aangenomen dat kwantitatieve methoden vaak geassocieerd worden met een meer deductieve redenering, terwijl kwalitatieve methoden eerder gekoppeld worden aan een inductieve benadering⁷²⁷³. Kwalitatieve methoden maken een interpretatieve aanpak mogelijk, waarmee de samenleving wordt begrepen door te onderzoeken hoe actoren zich daartoe verhouden⁷⁴. Hoewel deze methoden ook in andere disciplines voorkomen, zijn ze aangepast aan het juridisch domein of vernieuwd vanuit een juridische invalshoek⁷⁵. Het uitvoeren van kwalitatief onderzoek in het recht, met name het publiekrecht, bestaat dus niet simpelweg uit juridisch onderzoek met instrumenten uit de politicologie, maar uit een daadwerkelijke herinterpretatie van deze methoden vanuit een juridische invalshoek, zelfs wanneer, zoals eerder besproken, het politieke recht ook hier de lijnen vervaagt. De keuze voor een methode wordt echter bepaald door de ontologie en epistemologie die het beoogde onderzoek karakteriseren, om een zekere consistentie te waarborgen. Politiek recht en constructivistische epistemologie brengen vaak met zich mee dat zogenaamde kwalitatieve methoden worden gebruikt. Dit is ook mijn keuze, aangezien deze methoden het beste passen bij mijn onderzoeksvraag: *Hoe wordt de kwestie van gender vertegenwoordigd, gedocumenteerd, gekaderd en geëvalueerd door het Belgische federale parlement in zijn wetgevende functie?*

14. Allereerst sluit de methode aan bij de doelstellingen van dit onderzoek. Een van de doelstellingen is van verklarende (en zelfs rechtvaardigende) aard. Het verklarende aspect van een onderzoek houdt in dat de oorzaken, motieven, context en oorsprong van een juridische norm of praktijk worden blootgelegd⁷⁶. Context neemt in het bijzonder een centrale plaats in binnen kwalitatief onderzoek. Dit is ook een belangrijk onderdeel van feministisch institutioneel onderzoek, waarin de instelling wordt gezien als een werkplek met haar eigen cultuur, rituelen en praktijken, werktijden...⁷⁷ Ik zal in eerste instantie proberen uit te leggen hoe de klassieke parlementaire rechtsinstrumenten en de instrumenten van *gender mainstreaming* worden ingezet in het wetgevingsproces om vrouwen en hun belangen weer te geven. Hiertoe zal een overzicht worden gemaakt van de context waarin de wet van 12 januari 2007 tot stand is gekomen, de wet die *gender mainstreaming* in de nationale rechtsorde heeft geïntegreerd, van de doelstellingen die deze wet heeft vastgesteld en van de literatuur waarin de verschillende kritieken op de algemene en specifieke instrumenten zijn geformuleerd. Ook zal een overzicht worden gemaakt van het functioneren van het Belgische federale parlement,

⁷¹ J. KIRK et M. L. MILLER, *Reliability and validity in qualitative research*, SAGE Publications Inc, Thousand Oaks, 1986, 9.

⁷² Inductief redeneren is over het algemeen gebaseerd op feiten en gegevens die vervolgens worden gebruikt om ze te verklaren, terwijl deductief redeneren hypothesen voorstelt die vervolgens worden geverifieerd door feiten en gegevens.

⁷³ L. WEBLEY, « Qualitative approaches to empirical legal research », *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*, Peter Cane and Herbert M. Kritzer (ed.), OUP, Oxford, 2010, 929.

⁷⁴ T. CLARK et al, *op. cit.*, 350.

⁷⁵ L. EPSTEIN en A. D. MARTIN, « Quantitative approaches to empirical legal research », *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*, Peter Cane and Herbert M. Kritzer (ed.), OUP, Oxford, 2010, 902.

⁷⁶ I. CURRY-SUMNER, F. KIRSTEN, T. VAN DER LINDEN-SMITH and J. TIGCHELAAR, *Onderzoeksvaardigheden*, Nijmegen, Ars Aequi Libri, 2010, 18.

⁷⁷ S. PALMIERI, *op. cit.*, 174.

waarbij formele structuren (zoals het reglement van de Kamer en het functioneren van commissies) en informele structuren (zoals de verdeling van spreektijd, samenstelling van commissies en de indeling van infrastructuren) worden geïdentificeerd en de implicaties hiervan worden besproken. Uit de eerste analyses blijkt dat een aantal institutionele factoren mannelijke parlementsleden duidelijk bevoordelen ten opzichte van hun vrouwelijke tegenhangers⁷⁸. De analyse van elf federale wetten, die als casestudies worden beschouwd, zal niet alleen bijdragen aan een beter begrip van de ratio legis en het functioneren van de verschillende instrumenten in de praktijk, maar ook dienen om de theoretisch geïdentificeerde belemmeringen te verifiëren en eventueel te nuanceren of aan te vullen⁷⁹. Zo zou ik bijvoorbeeld kunnen benadrukken of het gemakkelijker is om deskundigen te horen in wetten waarvan het verband met gender bijzonder saillant is of niet, of dat in tijden van crisis het integreren van een genderdimensie in de ontwikkeling van overheidsbeleid een aanpassingsvariabele wordt. Het uitgangspunt is dat het niet mogelijk is het functioneren van parlementaire rechtsinstrumenten, of deze nu klassiek of specifiek zijn, te beschrijven of te begrijpen zonder gebruik te maken van andere gegevens dan de juridische teksten zelf. De tweede doelstelling vloeit direct voort uit de eerste en betreft de theoretische opbouw (*theory building*). Dit houdt in dat modellen of gemeenschappelijke noemers worden geïdentificeerd binnen een steekproef van casestudies die kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van een nieuwe theorie of de actualisering van een of meer concepten. In dit geval zal ik in een inductieve aanpak, waarbij de theoretische ontwikkeling het resultaat is van het onderzoek, proberen te identificeren of de klassieke en specifieke instrumenten kunnen bijdragen aan de vernieuwing van de concepten representatie en informatie van parlementariërs.

Deze twee sleutelconcepten, representatie en informatie, zullen reeds zijn uitgewerkt aan de hand van juridische literatuur over het onderwerp, maar ook en vooral aan de hand van literatuur uit andere sociale wetenschappen. De theoretische opbouw die de conclusie van dit proefschrift wil vormen, zal hier noodzakelijkerwijs door worden beïnvloed. Hoewel het onderzoek niet bedoeld is om te rusten op normatieve uitspraken, kan ik in de conclusie eventueel aanbevelingen doen en zo ook een normatief doel bereiken.

15. Ten tweede wordt dit weerspiegeld in de methoden die zullen worden toegepast. Ik zal namelijk semigestructureerde interviews afnemen, niet-participerende observatie van het Parlement uitvoeren, tekstuele analyse van documenten verrichten, enzovoort. De keuze voor deze methoden is gebaseerd op de doelstellingen die ik nastreef. In het *Handbook on Legal Methodology* koppelt Lina Kestemont elk type doelstelling, waaronder die hierboven genoemd, aan specifieke methoden. Zara Saeidzadeh voegt eraan toe dat zonder methoden feministische eisen ten aanzien van het recht niet in overweging zouden worden genomen⁸⁰. Het mobiliseren van bepaalde bronnen in plaats van andere is al een keuze vanuit een specifieke positie, en dat geldt ook voor de keuze van methoden. Om het verklarende aspect van mijn proefschrift te vervullen, zal ik een interne benadering combineren met een externe benadering. Bij de interne benadering maak ik gebruik van juridische bronnen, terwijl ik bij de externe benadering de gegevens gebruik die zijn verzameld tijdens de interviews en de niet-participerende observatie, evenals literatuur uit de politieke wetenschappen en de sociologie.

Semigestructureerde interviews zijn gesprekken waarvoor de onderzoeker een interviewleidraad opstelt met van tevoren bepaalde vragen die open geformuleerd zijn. Dit

⁷⁸ S. MERCIER, « La mixité de genre au Parlement : garantie d'une démocratie représentative ? », *Droit et société*, 2024, N° 116(1).

⁷⁹ T. CLARK *et al.*, *op. cit.*, 20.

⁸⁰ Z. SAEIDZADEH, « Gender research and feminist methodologies », *Gender-competent Legal Education*, D. Vujadinovic, M. Fröhlich and T. Giegerich (ed.), Springer, New-York, 2023, 193.

biedt de geïnterviewden vrijheid in hun antwoorden en waarborgt tegelijkertijd vergelijkbaarheid, wat relevant is omdat de interviews in mijn onderzoek gebruikt worden in een studie met meerdere casussen⁸¹. Semigestructureerde interviews maken het mogelijk de standpunten van de betrokkenen binnen de instelling te achterhalen en hun ervaringen te benutten, wat past binnen een feministisch institutioneel kader. Vanuit een intersectioneel perspectief maakt deze methode het ook mogelijk de uiteenlopende ervaringen van genderminderheden binnen de onderzochte instelling niet te homogeniseren. Zo zal de perceptie van het Parlement door schoonmaakpersoneel of secretaresses verschillen van die van parlementariërs⁸², en zullen de vormen van geweld waarmee zwarte of lesbische vrouwen worden geconfronteerd, niet dezelfde zijn als die van witte of heteroseksuele vrouwen in de politiek⁸³. Deze interviews brengen ook informele dimensies aan het licht die het functioneren van een instelling bepalen, zoals het tijdstip waarop beslissingen worden genomen, de indeling van kantoren, of verschillen binnen politieke fracties. Om het aantal interviews dat ik zal afnemen te bepalen, gebruik ik een methode van “theoretische” of “doelgerichte” steekproeven. Deze methode houdt in dat de dataverzameling wordt aangepast en gericht, waardoor ik flexibel kan zijn in het aantal af te nemen interviews en kan stoppen zodra ik “saturatie” bereik binnen de vastgestelde typologieën⁸⁴.

Niet-participerende observatie, ook wel “etnografie”⁸⁵ genoemd, is een methode waarbij gedragingen worden geobserveerd door ondergedompeld te worden in een bepaalde context⁸⁶. Gender- en institutionele studies benadrukken dat deze methode geschikt is om bijvoorbeeld de activiteiten van partijen en politieke groepen als democratische actoren binnen wetgevende vergaderingen te observeren⁸⁷, evenals de informele normen die verborgen en verweven zijn in dagelijkse praktijken en als vanzelfsprekend worden beschouwd⁸⁸. Algemeen beschouwd is niet-participerende observatie ook cruciaal om het Parlement als gendered werkplek⁸⁹ te begrijpen of om representatie in descriptieve en substantiële zin te analyseren, zoals voorgesteld door Fiona Mackay⁹⁰. Cherry Miller heeft recent vier categorieën geïdentificeerd die relevant zijn voor niet-participerende observatie van een Parlement door een genderlens: de plenaire vergadering, de commissies, de relaties tussen de uitvoerende en wetgevende

⁸¹ T. CLARK *et al*, *op. cit.*, 20.

⁸² Zie de studie uitgevoerd in de verschillende Europese parlementen door de Interparlementaire Unie in 2018: <https://www.ipu.org/resources/publications/issue-briefs/2018-10/sexism-harassment-and-violence-against-women-in-parliaments-in-europe>

⁸³ Dit blijkt uit de recente studie “*Sorcière*”, uitgevoerd door Audrey Vandeleeuw in opdracht van het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, die binnenkort zal verschijnen. Zie ook het artikel hierover door Les Grenades: “*Sorcière: le sexisme sur les réseaux sociaux, un véritable frein pour la carrière des femmes politiques*”, geraadpleegd op 2/12/24.

⁸⁴ T. CLARK *et al*, *op. cit.*, 380-381.

⁸⁵ Hoewel etnografie in de meeste gevallen verwijst naar een op zichzelf staande methodologie en dus een reeks methoden combineert, wordt deze hier ingezet als een van de vele methoden om een feministische institutionele methodologie te ontwikkelen.

⁸⁶ T. CLARK *et al*, *op. cit.*, 393.

⁸⁷ J. KANTOLA et C. MILLER, “Party Politics and Radical Right Populism in the European Parliament: Analysing Political Groups as Democratic Actors.” *Journal of Common Market Studies*, 2021, 59 (4): 782–801; C. MILLER, “Ethno, Ethno, What? Using Ethnography to Explore the European Parliament’s Political Groups.”, *European Parliament’s Political Groups in Turbulent Times*, eds. P. AHRENS, A. ELOMÄKI, and J. KANTOLA, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2022.

⁸⁸ L. CHAPPELL en G. WAYLEN, “Gender and the Hidden Life of Institutions.”, *Public Administration*, 2013, 91 (3), 605.

⁸⁹ J. ERIKSON en T. VERGE, “Gender, Power and Privilege in the Parliamentary Workplace”, *Parliamentary Affairs*, 2022, 75 (1).

⁹⁰ F. MACKAY, “‘Thick’ Conceptions of Substantive Representation: Women, Gender, and Political Institutions.”, *Representation*, 2009, 44 (2).

macht, en de parlementaire fracties⁹¹. Zij definieert parlementaire etnografie als de studie van formele en informele parlementaire activiteiten (zoals debatteren, wetgeving, controle, communicatie en leiderschap), evenals hun substantie (acteurs, architectuur, culturen en werkplekomgevingen)⁹². Deze definitie sluit nauw aan bij de feministische institutionele benadering en is daarom consistent met mijn epistemologische kader.

Voor de theorieopbouwende dimensie van mijn onderzoek zullen voornamelijk de onderzoeksopzet en de gekozen cases de toegepaste methoden bepalen. Mijn onderzoek, gestructureerd rond casestudies, vereist enerzijds het construeren en verantwoorden van de selectiecriteria. Dit aspect zal elders worden besproken. Anderzijds veronderstelt een theoretische benadering dat de studie gebaseerd is op duidelijke concepten en dat er bijzondere aandacht wordt besteed aan uiteenlopende theoretische inzichten⁹³.

16. Ten derde bepaalt het onderzoeksdesign of een strategie kwalitatief of kwantitatief van aard is. In overeenstemming met wat hierboven is voorgesteld, is het design hier gebaseerd op *theory-building case studies*. Dit design gebruikt één of meerdere gevallen om een theoretische constructie of voorstel te ontwikkelen⁹⁴. Concreet heb ik elf federale wetten geselecteerd. De selectie van de casussen is gebaseerd op meerdere criteria. Allereerst gaat het om het aantal: een studie met meerdere casussen biedt een betere basis voor theorievorming, die kan steunen op gevarieerde empirische gegevens⁹⁵. De keuze voor elf casussen wordt deels gerechtvaardigd door het aantal permanente commissies in de Kamer van Volksvertegenwoordigers, zodat overeenkomsten en verschillen in hun werking en inhoud kunnen worden geanalyseerd. Ook is een diachronische aanpak gehanteerd, waarbij de geselecteerde wetten van 1995 (het jaar van de Conferentie van Beijing) tot heden lopen. Dit maakt het mogelijk contextuele en strategische ontwikkelingen in de tijd waar te nemen. Daarnaast is de selectie gebaseerd op inhoudelijke criteria: sommige federale wetten stellen expliciet genderkwesties aan de orde, terwijl bij andere wetten het verband met gender minder expliciet aanwezig is. Op basis van de analyse van de overeenkomsten en verschillen tussen deze casestudies, volgens een inductieve benadering, zal ik trachten te identificeren of de klassieke en specifieke mechanismen in staat zijn bij te dragen aan de vernieuwing van de begrippen vertegenwoordiging en informatieverstrekking aan parlementsleden.

De systematische en rigoureuze vergelijking van gegevens uit deze casussen vereist een logica van analytische generalisatie⁹⁶ en replicatie⁹⁷. Enerzijds zal ik in elk van mijn casestudies een process tracing-logica toepassen, die vaak wordt gecombineerd met het ontwerp van casestudies en die kan worden gedefinieerd als "de analyse van bewijsstukken over de processen, de volgordes en de samenloop van gebeurtenissen in een geval, met als doel hypotheses te ontwikkelen of te testen over de causale mechanismen die het geval kunnen

⁹¹ C. MILLER, « Between Westminster and Brussels: Putting the “Parliament” in Parliamentary ethnography », *Politics & Gender*, 2023, 19:2, 538.

⁹² *Ibid*, 536.

⁹³ L. KESTEMONT, « Research Objectives and their Methodological Features », *Handbook on Legal Methodology*, 1^e edition, Bruxelles, Intersentia, 2018, 57-58.

⁹⁴ K. M. EISENHARDT en M. E. GRAEBNER, “Theory Building from cases : Opportunities and challenges”, *Academy of Management Journal*, 2007, vol. 50, n°1.

⁹⁵ R. K. YIN, *Case Study Research Design and Methods: Applied Social Research and Methods Series*, Second edn, Sage Publications Inc. , Thousand Oaks, 1994.

⁹⁶ R. K. YIN, *Case Study Research Design and Methods: Applied Social Research and Methods Series*, Sixth edn, Sage Publications Inc. , Thousand Oaks, 2010.

⁹⁷ V. RIDDE, A. COULIBALY EN L. GAUTIER, « Les études de cas », *Méthodes et approches en évaluation des politiques publiques*, Anne Revillard (dir.), Editions science et bien commun, Québec, 2023, 183-184.

verklaren.⁹⁸ Door de tussenliggende stappen tussen de veronderstelde oorzaak en het effect te identificeren, stelt *process tracing* ons in staat om te verifiëren dat de verbinding tussen de theoretisch verwachte modellen en de gegevens consistent is⁹⁹. Dit is een logica die volledig aansluit bij het verklarende doel¹⁰⁰ dat het constructivisme claimt en die bijzonder geschikt is voor de analyse van het wetgevingsproces, zoals Jonathan Pickering betoogt. Wat ons betreft, is deze logica ook relevant om de interne dynamiek van deliberatie naar voren te brengen, inclusief patronen van inclusie, ongelijkheid en macht¹⁰¹. De stappen die hier zullen worden gevolgd, zijn die van de formele politieke cyclus van elke wet. Anderzijds ben ik, vanuit deze verschillende stappen, reeds begonnen met het opstellen van een criteriagericht raster dat zal worden gebruikt om gegevens uit de casestudies te verzamelen en te analyseren. Dit raster is onderverdeeld in vijf categorieën. Voor elke categorie schets ik hieronder kort de vragen die eraan gekoppeld zijn.

Ten eerste gaat het om de oorsprong van de wet. Dit stelt ons in staat om te onderzoeken waar het wetgevingsinitiatief vandaan komt, welke plaats het eventueel inneemt in de partijprogramma's, in het regeerakkoord, of in de beleidsverklaring van de bevoegde minister aan het begin van de legislatuur. Dit biedt tevens de gelegenheid om, zij het marginaal, de genderdimensie van de regeringsonderhandelingen en de interne werking van politieke partijen te belichten.

Ten tweede wordt de kwestie van tijdelijkheid in brede zin onderzocht. Ik zal nagaan op welk moment in de legislatuur de tekst wordt ingediend en vervolgens besproken, wat noodzakelijkerwijs zal worden bekeken vanuit het perspectief van de vertrouwensrelatie tussen het parlement en de regering. Ook zal ik mij richten op de timing van de bespreking in commissie, zoals bepaald of niet bepaald door de conferentie van voorzitters, evenals eventuele obstructies die vermoed zijn als spoedmaatregelen om te voorkomen dat bepaalde teksten (tijdig) worden goedgekeurd.

Ten derde zal ik de mechanismen analyseren die ik "generiek" heb genoemd en die de klassieke instrumenten van het Belgisch parlementair recht omvatten. De adviezen van de afdeling wetgeving van de Raad van State zullen bijvoorbeeld worden onderzocht, in het bijzonder de interpretatie die zij geven aan bepalingen inzake gendergelijkheid.

Ten vierde zal ik de mechanismen analyseren die ik "specifiek" heb genoemd en die voornamelijk betrekking hebben op de instrumenten van gendermainstreaming, zoals regelgevingsimpactanalyses en meer specifiek de "gender test". Hierbij zal ik de nadruk leggen op de manier waarop deze test is ingevuld, toegepast, besproken... of welke personen zijn gehoord in het kader van de voorbereidingsprocedure.

Ten vijfde zal ik het vraagstuk van verdeling onderzoeken, of het nu gaat om de verdeling van het woord (in commissie en plenaire vergadering), van tijd (werknemersroosters, commissievergaderingen, zittingen...), of van de man-vrouwverhouding in de verschillende organen.

⁹⁸ A. BENNETT A en J. T. CHECKEL, *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, 7.

⁹⁹ J. T. CHECKEL, "Process Tracing", in KLOTZ, A., PRAKASH, D. (eds), *Qualitative Methods in International Relations*, Palgrave Macmillan, London, 2008.

¹⁰⁰ J. PICKERING, « Process tracing », *Research Methods in Deliberative Democracy*, S. A. ERCAN, H. ASENBAUM, N. CURATO and R. F. MENDONÇA (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2022, 292.

¹⁰¹ J. MANSBRIDGE *et al.*, 'The Place of Self-Interest and the Role of Power in Deliberative Democracy', *Journal of Political Philosophy*, 2010, 18 (1).

De resultaten van deze analyses, gecombineerd met verschillende gegevens afkomstig van niet-participerende observatie, semigestructureerde interviews en de analyse van aanvullende teksten, zullen uiteindelijk bijdragen aan het aanvullen en/of vernieuwen van theorieën over informatie en vertegenwoordiging vanuit een genderperspectief.

17. Concluderend is een feministische benadering van politiek recht niet alleen haalbaar, maar ook relevant. Deze twee onderzoeksgebieden delen doelstellingen, epistemologieën en methoden. Dus, zoals ik heb kunnen rapporteren, mobiliseren onderzoek naar politiek recht en genderstudies verschillende disciplines om de meest uitgebreide benadering van een onderwerp te verkrijgen. Bovendien leent het constructivisme zich bijzonder goed voor onderzoek naar politiek recht met een genderperspectief en tot slot zijn de methoden die kunnen worden ingezet vergelijkbaar. Het is zinvol om deze twee theoretische kaders te combineren om te komen tot een uitputtende en kritische lezing van de werking van een instelling als het Parlement. Om dit te kunnen doen, is het nodig om methoden te kiezen die in overeenstemming zijn met de ontologische en epistemologische keuzes die gemaakt zullen zijn.